

TA'LIM JARAYONIDA YASHIRIN GENDER STEREOTIPLARINI ANIQLASH VA BARTARAF ETISH YO'LLARI

Nurimbetova Shaxnoza Gayrat qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti,
“Pedagogika nazariyasi va tarixi” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21254545>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilar ongiga beixtiyor singdiriladigan yashirin gender stereotiplari va ularning salbiy oqibatlari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda maktab darsliklarining matnli va vizual mazmuni, o'qituvchilarning kundalik pedagogik muloqotidagi yashirin farqlar hamda ta'lim muhitidagi ko'rinmas cheklovlar o'rganilgan. Tezisdagi maktab hayotidagi bunday bir tomonlama qarashlarni aniqlash metodikasi taklif etilib, o'quvchilar uchun teng va erkin muhit yaratish bo'yicha tizimli amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashirin gender stereotiplari, umumiy o'rta ta'lim, darsliklar tahlili, pedagogik muloqot, ko'rinmas cheklovlar, gender tengligi, ta'lim muhiti, teng imkoniyatlar.

Abstract. This thesis provides a systematic analysis of hidden gender stereotypes inadvertently instilled into students' minds within general secondary education institutions, along with their negative consequences. The study examines the textual and visual content of school textbooks, subtle disparities in teachers' daily pedagogical communication, and invisible constraints within the educational environment. Furthermore, the thesis proposes a methodology for identifying such biased perceptions in school life and develops systematic, practical recommendations to foster an equal and enabling environment for students.

Keywords: hidden gender stereotypes, general secondary education, textbook analysis, pedagogical communication, invisible constraints, gender equality, educational environment, equal opportunities.

Zamonaviy maktab ta'limining bosh maqsadi — har bir o'quvchining jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi va qobiliyatidan qat'i nazar, uning ichki potensialini to'liq yuzaga chiqarish uchun erkin va adolatli muhit yaratishdir. Biroq, maktablarning kundalik faoliyatida, o'quv dasturlari hamda darsliklarida ko'pincha biz sezmaydigan holda amal qiladigan va o'quvchilarni ma'lum bir qoliplarga solib qo'yadigan “yashirin o'quv dasturi” (hidden curriculum) mavjud bo'lib kelmoqda [2, b. 62].

Rasmiy nizom va qoidalarda barcha o'quvchilarga teng huquqlar kafolatlangan bo'lsa-da, amaliyotda o'qituvchilarning muomalasi, darsliklardagi an'anaviy tasvirlar va maktab ichidagi vazifalar taqsimoti bolalarga ijtimoiy rollarni yashirincha singdiradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda maktab tizimidagi ushbu yashirin stereotiplarni aniqlash va ularni tizimli bartaraf etish ta'lim sifati va jamiyat rivoji uchun nihoyatda dolzarbdir.

1. Maktab ta'limidagi eng dolzarb gender muammolari tahlili

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yashirin stereotiplar ochiq-oshkora kamsitishlar shaklida emas, balki quyidagi tizimli va kognitiv darajalarda saqlanib qolmoqda:

- Pedagogik muloqot va rag'batlantirishdagi nomutanosiblik: Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar dars jarayonida beixtiyor o'g'il va qiz bolalarga turlicha vaqt ajratishadi va ularni har xil mezonlar bo'yicha baholashadi [1, b. 112]. O'g'il bolalarga ko'proq tahliliy, mantiqiy va muammoli savollar berilib, ularning tashabbuskorligi va mustaqil qaror qabul qilishi rag'batlantiriladi. Qiz bolalardan esa ko'proq tartib-intizomga rioya qilish, chiroyli va

xatosiz yozish hamda qoidalarni aniq yodlab aytib berish (reproduktiv daraja) kutiladi. Bu holat qizlarda passiv ijrochi, o'g'illarda esa faol yetakchi ko'nikmalarini shakllantiradi.

- Aniq Fanlar (STEM) va “Matematik xavotir” (Math Anxiety). Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) tadqiqotlariga ko'ra, qizlarning yuqori sinflarda va oliy ta'limda aniq va texnik fanlardan (matematika, fizika, muhandislik, IT) uzoqlashib ketishi aynan maktabdagi yashirin stereotiplarga borib taqaladi [3]. Boshlang'ich sinfda qizlar va o'g'illarning matematik salohiyati teng bo'lsa-da, darsliklardagi rasmlarda olimlarning faqat erkaklar qiyofasida tasvirlanishi qizlarda **“matematik xavotir” (math anxiety)** hissini uyg'otadi va ularni bu sohadan bezdiradi. Qizlarning yuqori sinflarda matematika, fizika, muhandislik va IT sohalaridan uzoqlashib ketishiga ularning biologik qobiliyati pastligi emas, balki maktab muhitidagi yashirin psixologik bosimlar sabab bo'ladi [4]. Darsliklardagi olimlar va kashfiyotchilarning mutlaq ko'pchiligi erkaklar qiyofasida tasvirlanishi hamda o'qituvchilarning *“aniq fanlar o'g'il bolalar uchun osonroq”* degan yashirin xulosalari qizlarda aniq fanlarga nisbatan sun'iy qo'rquv va xavotir hissini uyg'otadi.
- Darsliklardagi ijtimoiy rollarning bir tomonlamaligi: Maktab darsliklaridagi matnlar va illyustratsiyalarda ayollar obrazi hamon ko'p holatlarda passiv, maishiy va xizmat ko'rsatish sohalar (uy bekasi, hamshira, tikuvchi, muallima) vakili sifatida, o'g'il bolalar va erkaklar esa faol jamoat arboblari, rahbarlar, uchuvchilar va muhandislar sifatida gavdalantiriladi [6, b. 155]. Bu maktab yoshidagi bolalarning kelajakdagi maqsad va orzularini sun'iy chegaralab qo'yadi.

2. Muammoni aniqlash va diagnostika qilish usullari

Maktab tizimidagi yashirin bir tomonlama qarashlarni aniqlash va monitoring qilish uchun quyidagi metodologik vositalardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Darsliklarning gender-kontent tahlili: Maktab darsliklaridagi matnlar, mashqlar shartlari va rasmlarda erkak va ayol personajlarining miqdoriy nisbati hamda ularga yuklatilgan professional vazifalarni statistik o'rganish.
2. Pedagogik interaktsiya monitoringi: Dars jarayonini tahlil qilish orqali o'qituvchining sinfdagi o'g'il va qiz bolalar bilan muloqot vaqtini, ularga berayotgan savollarining murakkablik darajasini va qo'yilayotgan baholarning obyektivligini tekshirish.

3. Stereotiplarni bartaraf etish bo'yicha amaliy va takliflar.

Maktab muhitini stereotiplardan tozalash va har bir o'quvchi uchun teng imkoniyatlar maydoniga aylantirish uchun quyidagi tizimli choralarni ko'rish zarur:

A) Pedagog kadrlarni “Gender Sezgirli” (Gender-sensitive pedagogy) ruhida tayyorlash

O'qituvchilar dars o'tish davomida o'zlarining ongosti qarashlarini nazorat qila olishlari uchun maktab ichida muntazam ravishda amaliy seminar va treninglar tashkil etilishi lozim. O'qituvchilar darsda o'g'il va qiz bolalarga intellektual yuklamani teng taqsimlashni, maqtov va rag'batlarni faqat jinsga qarab emas (masalan, qizlarni faqat husnixati, o'g'illarni esa fikri uchun maqtash amaliyotidan voz kechish), balki real bilimga qarab berishni o'rganishlari shart [5, b. 82].

B) “Muvaffaqiyatli obrazlar” (Role Models) va Zamonaviy mentorship tizimi

Kasblarning genderga qarab bo'linishini sindirish uchun yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida uchrashuvlar tashkil etish lozim. Maktablarga muvaffaqiyatga erishgan ayol dasturchilar, IT-mutaxassislari, muhandislar hamda tibbiyot va gumanitar sohalarida yetakchi bo'lgan erkak mutaxassislarni taklif qilib, mahorat darslari o'tish yo'lga qo'yilishi kerak. Ayniqsa, qizlar uchun

STEM yo‘nalishida maxsus mentorlik tizimini joriy qilish ularning o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini oshiradi

E) Zamonaviy va aralash “Hayotiy ko‘nikmalar” (Life Skills) darslarini joriy etish

O‘quvchilarni an‘anaviy tarzda gender bo‘yicha guruhlash amaliyotidan (masalan, texnologiya darslarida qizlarni faqat tikuvchilik va pazandachilikka, o‘g‘illarni esa duradgorlikka ajratish) butunlay voz kechish lozim. Buning o‘rniga, zamonaviy hayotiy ko‘nikmalarni, ya‘ni moliyaviy savodxonlik, kompyuter savodxonligi, 3D-modellashtirish, uy byudjeti va asosiy maishiy muhandislikni o‘g‘il va qiz bolalar birgalikda, aralash guruhlarda o‘rganishlari tizimi yaratilishi kerak.

Xulosa

Umumiy o‘rta ta‘lim tizimidagi yashirin gender stereotiplarini va “yashirin o‘quv rejasi”ning salbiy oqibatlarini bartaraf etish har bir insonning o‘z ichki salohiyatini erkin namoyon etishiga zamin yaratadi. Maktablarda adolatli baholash, darsliklardagi vizual kontent muvozanatini tiklash va innovatsion o‘qitish metodikalarini qo‘llash orqali biz kelajakda stereotiplardan xoli, mustaqil fikrlaydigan va mamlakat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan intellektual avlodni tarbiyalashga erishamiz.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sadker, D., Silber, E. S. Gender in the Classroom: Foundations, Skills, and Methods for Teachers. – New York: Routledge, 2017. – 324 p.
2. Apple, M. W. Ideology and Curriculum (4th ed.). – London: Routledge, 2019. – 248 p.
3. OECD. Data driven: Gender Stereotypes in Education and Career Choices // PISA 2022 Results. – Paris: OECD Publishing, 2024. – URL: <https://www.oecd.org/pisa> (murojaat sanasi: 06.07.2026).
4. Scantlebury, K. Gender Bias in Science Education // Encyclopedia of Science Education. – Dordrecht: Springer, 2020. – P. 441–444.
5. UNESCO. Ensuring gender equality in education: thematic review on hidden curriculum and teacher biases. – Paris: UNESCO, 2023. – 112 p.
6. [Gender Roles in Modern Society: An In-depth Analysis](#)